

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-62>

УДК 316.46

ФЕНОМЕН ХАРИЗМАТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА: ДОМІНАНТИ ТА ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ

CHARISMATIC LEADERSHIP PHENOMENON: DOMINANTS AND DISCUSSION ASPECTS

Рейкін Віталій Самсонович

доктор економічних наук, професор,
Волинський національний університет імені Лесі Українки
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1395-6135>

Reikin Vitalii

Lesia Ukrainka Volyn National University

Стаття присвячена феномену харизматичного лідерства. Представлено різні дефініції досліджуваного поняття. Констатується факт існування термінологічної мозаїчності та відсутності універсального наукового підходу щодо дослідження міждисциплінарного феномену «харизматичне лідерство». Подано сукупність домінант, які в комплексі утворюють універсальне «ядро» харизматичного лідера: успішність, що може бути як причиною, так і наслідком реалізації особистісного потенціалу; володіння владою, що дає можливість впливати на оточення; наявність оригінального менталітету, що розкривається через антистереотипність, неповторність та унікальність, новаторський життєвий стиль. Виокремлено теорію трансформаційного лідерства, що ґрунтується на біхевіористичному підході та вирізняється методологічною розробленістю. Акцентовано увагу на поліаспектності феномену харизматичного лідерства, що не розділяється на автономні елементи. Оскільки харизматичні якості лідера проявляються, насамперед, на емоційному рівні, доводиться факт належності цього феномену переважно не до раціональної сфери із парадигмою «homo economicus», а до сучасного наукового мейнстріму: поведінкової економіки. Зосереджено увагу також на негативних аспектах харизматичного лідерства: маніпулювання, псевдохаризматичність, висока ймовірність узурпації влади. В публікації здійснена спроба вирішення ключової проблеми: харизматичні ознаки лідера притаманні йому виключно від народження, чи є можливість набутти їх в процесі особистого розвитку? Наведено авторський підхід: наявність природних харизматичних задатків в лідера є обов'язковою, але недостатньою умовою; повноцінна самореалізація харизматичної особи підлягає еволюційному коригуванню шляхом синтезу вроджених та набутих лідерських якостей. Тобто харизматичність ідентифікується і як природня якість, і як набута.

Ключові слова: харизма, харизматичне лідерство, трансформаційне лідерство, успішність, авторитетність.

The article deals with the phenomenon of charismatic leadership. Various definitions of the studied concept are represented. The fact of the existence of terminological mosaic and the lack of universal scientific approach to the study of the interdisciplinary phenomenon of "charismatic leadership" is stated. The set of dominants that together form the universal "core" of a charismatic leader is presented: success, which can be both a cause and a consequence of the realization of personal potential; possession of power, which makes it possible to influence the environment; the presence of original mentality, revealed through anti-stereotypes, uniqueness and originality, innovative lifestyle. The theory of transformational leadership is distinguished, which is based on a behavioral approach and is characterized by methodological development. Emphasis is placed on the multifaceted nature of the phenomenon of charismatic leadership, which is not divided into autonomous elements. Since the charismatic qualities of a leader are manifested primarily on an emotional level, the fact that this phenomenon belongs mainly not to the rational sphere with the paradigm of "homo economicus", but to the modern scientific mainstream: behavioral economics, is proved. The focus is also on the negative aspects of charismatic leadership: manipulation, pseudo-charisma, high probability of usurpation of power. The publication attempts to solve a key problem: the charismatic characteristics of a leader are inherent in him exclusively from birth, is it possible to acquire them in the process of personal development? The author's approach is given: the presence of natural charismatic talents in a leader is a mandatory but insufficient condition; full self-realization of a charismatic person is subject to evolutionary adjustment through the synthesis of innate and acquired leadership qualities. That is, charisma is identified both as a natural quality and as acquired.

Keywords: charisma, charismatic leadership, transformational leadership, success, authority.

Постановка проблеми. Походження феномену харизматичного лідерства залишається об'єктом наукових дискусій. Загалом існують два методологічних підходи: харизматичні ознаки лідера притаманні йому виключно від народження, чи є можливість набути їх в процесі особистого розвитку?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як загальновідомо, поняття «харизма» (від грецького – божественний дар, благодать) було започатковане в античний період у давньогрецькій міфології, що означало привертати до себе високу увагу з боку інших людей. Окремі вчені у намаганні доповнити стародавнє трактування неординарною ознакою харизми, пропонують таку досить сумнівну якість як «космічна сила» [10, с. 118]. В українській лексикології, з погляду автора, наводиться не зовсім вдале трактування дефініції цього терміну: «харизма – виняткова обдарованість; високий авторитет, який базується на вмінні підкоряти інших своїй волі» [2, с. 1339].

У науковій сфері зазначене поняття вперше застосував теолог Е. Трельч та детально проаналізував класик соціології М. Вебер в контексті ідеальних типів панування: «Харизмою називається якість особи, що визнається надзвичайною, завдяки якій вона оцінюється, як обдарована надприродними, надлюдськими або, щонайменше, специфічно особливими силами та властивостями, не доступними іншим людям» [1, с. 139]. М. Вебер також вперше використав концепт «харизматичне лідерство» як унікальну, екстраординарну здатність окремих осіб, що володіють особливою енергетикою, недоступною іншим людям. Необхідно акцентувати увагу на тому, що вчений вважав другорядним деталізацію харизми та досліджував її саме в поєднанні з лідерством.

Інший відомий дослідник Дж. Конгер харизматичним лідерством вважав «здатність змусити ординарних людей робити неординарне у разі несприятливої ситуації» [17, с. 18]. На основі свого концепту Дж. Конгер разом із Р. Канунго розробили власну шкалу харизматичного лідерства за комплексом критеріїв [16].

Мета дослідження – здійснити критичний аналіз теоретико-методологічних аспектів феномену харизматичного лідерства та сформулювати авторський підхід в контексті обраного об'єкта дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині необхідно констатувати факт існування термінологічної мозаїчності та від-

сутності універсального наукового підходу щодо дослідження феномену «харизматичне лідерство». Більшість сучасних теорій та концепцій модифікують базові положення, запропоновані М. Вебером, що зумовлено суттєвими трансформаційними викликами глобалізованого світу. Фактично відбувається процес рутинізації та дифузії нечіткого тлумачення поняття харизматичного лідерства, що використовується у психологічному, соціологічному, політичному контекстах, в бізнес-середовищі стосовно відомих особистостей взагалі. Найчастіше харизматичне лідерство асоціюється із знаменитістю, популярністю, успішністю, авторитетністю і т. п. Однак, важливо зазначити, що не кожен авторитетний лідер є харизматиком, як і популярність не обов'язково означає харизматичність, та навпаки.

Серед традиційних теорій (особистісних якостей, ситуаційних та атрибуційних) доцільно виділити теорію трансформаційного лідерства Б. Басса, що ґрунтується на біхевіористичному підході та вирізняється методологічною розробленістю [15]. Згідно цієї теорії виокремлюється низка якісних характеристик особистості, вимір яких за допомогою експертних оцінок дозволяє встановити ступінь прояву харизматичного лідерства. При цьому процес трансформаційного лідерства передбачає взаємодопомогу між харизматиком та його послідовниками для переходу на вищі рівні мотивування згідно ієрахії А. Маслоу. Б. Басс запропонував поведінкову модель, основою якої є ідеалізований вплив, індивідуальний підхід, інтелектуальна стимуляція та надихаюча мотивація [14]. Окрім теорії трансформаційного лідерства до пріоритетних складових сучасного мейнстріму варто віднести також теорію «спільного лідерства» (Shared Leadership), теорію «обслуговуючого лідерства» (Servant Leadership) та теорію «звільняючого лідерства» (Liberating Leadership) [9, с. 3]. Кожна з теорій ґрунтується на різних аксіоматичних засадах та має як власні обмеження, так і специфічні недоліки. Спільним для них є загальний методологічний підхід: харизматичне лідерство досліджується виключно як поліаспектний феномен, що не розділяється на автономні елементи. Водночас вважаємо можливим виокремити певні домінанти, які в комплексі утворюють універсальне «ядро» харизматичного лідера.

Необхідність бути успішним – невіддільна складова харизми, оскільки архітектоніка

харизматичного лідера формується переважно на основі саме цієї домінанти. Варто зауважити, що успішність може бути як причиною, так і наслідком реалізації особистісного потенціалу незалежно від виду діяльності чи фаховості. Водночас харизматичний лідер не тільки сам досягає успіху, але й повинен сприяти створенню відповідних умов для своїх послідовників. Як зазначав М. Вебер, якщо протягом тривалого періоду лідер втрачає ознаку успішності, то його харизматичні якості можуть зникнути [1].

Володіння владою, що дає можливість впливати на оточення – друга домінанта харизматичного лідерства. При цьому харизматик використовує будь-які засоби владних повноважень для підкорення інших людей, нікому не підпорядковується та є цілком самодостатнім. Д. Кендал вказує, що «влада над іншими, встановлена на основі виняткових особистісних якостей лідера ... визначає лояльність та готовність до покори у послідовників» [18, с. 438]. Цю ж попозицію розділяє відомий фахівець, бізнес-тренер та дослідник харизматичного лідерства Р. Гандопас, додаючи, що харизма фактично легітимізує будь-яку владу, доки підлеглі визнають за керівником право на неї [3, с. 16].

З погляду автора, третьою домінантою універсального «ядра» харизматичного лідерства є наявність оригінального менталітету. Ця якість розкривається через такі характеристики: антистереотипність, неповторність та унікальність, новаторський життєвий стиль і т. п. Як слушно зазначає Н. Романова «неможливо уявити, щоб екстраординарні здібності виявлялися загальноприйнятим чином» [10, с. 123]. Водночас А. Сосланд зауважує, що втрата новаторства загрожує носієві втратою харизматичності [11]. Дж. Конгер та Р. Гандопас вказують на те, що унікальність харизматика проявляється, насамперед, у критичних ситуаціях кризового періоду [3; 17].

Сукупність інших нетривіальних якостей харизматичного лідерства утворюють «навколишню оболонку», схильну до змін в межах певного концепту:

- перманентна готовність до боротьби за власні ідеали та свою місію;
- прояв прогностичних здібностей (в контексті формування оптимістичного образу майбутнього);
- квазірелігійне месіанство (інколи на межі із окультизмом);
- візуалізація іміджу (ораторська експресивність при спілкуванні з масами, прива-

блива манерність та виразна міміка, що породжує безумовну довіру послідовників);

- генерування радикальних трансформацій.

Харизматичний лідер реалізує свої здібності, насамперед, на емоційному рівні. Емоційний вплив може проявлятися діаметрально протилежно водночас: як викликати масове захоплення у послідовників, так і вселяти побоювання (інколи – страх); при цьому інтелектуальні здібності лідера відіграють другорядне значення. Емоційний взаємозв'язок дозволяє залучати нових прихильників, які у явній чи неявній формі, свідомо чи несвідомо намагаються наслідувати поведінку харизматичного лідера. У цьому випадку з погляду наукової методології проявляється принцип обмеженої ірраціональності. Тобто джерело харизматичних якостей належить переважно не до раціональної сфери із парадигмою «*homo economicus*», а є об'єктом дослідження поведінкової економіки.

Для об'єктивності необхідно акцентувати увагу на тому, що наявність харизматичних якостей лідера може мати і низку негативних аспектів. Зокрема, реалізуючи функції тьюторінгу харизматичні особи часто вдаються до різних способів маніпулювання. При цьому досить складно провести межу між тим, де власне завершується наставництво і розпочинається маніпулювання. У цьому контексті доцільно використати термінологію «псевдохаризма» чи «квазіхаризма», що уособлюють імітацію лідерських якостей. Окрім того, харизматичні лідери, які застосовують авторитарний стиль управління, часто є джерелом загрози узурпації особистої влади та фокусування виключно на самих себе. Як наслідок – суттєве зниження критичності при оцінюванні рішень та дій лідера, сліпа покора його послідовників (інколи явні помилки харизматика можуть сприйматися навіть позитивно). Також розділяємо позицію П. Друкера, що сама по собі харизма ще не є гарантією і не може ототожнюватися із ефективністю лідера [6].

Висновки із дослідження та подальші перспективи. Загалом походження харизматичних якостей, які притаманні лідеру, у науковій сфері залишається дискусійним питанням. Частина дослідників вважає, що вроджена (чи успадкована) харизма – це міф, який вигідний певним особам, що володіють владою, оскільки це сприяє переконаності послідовників у винятковості лідера [3]. Інші ж вважають, що лідерами народжуються, а не

стають ними. Тобто, у цьому контексті існує дві базових парадигми:

1) харизматичні властивості індивіда дані йому від народження і є природними;

2) харизматичні здібності за певних умов (зокрема, наявності амбіційності) можливо набути у процесі особистого розвитку.

Щодо вирішення цієї дилеми пропонуємо такий методологічний підхід (за аналогією із відомим математичним принципом): наявність природних харизматичних задатків в лідера є обов'язковою, але недостатньою умовою; повноцінна самореалізація харизматичної особи підлягає еволюційному коригуванню шляхом синтезу вроджених та набутих лідерських якостей. Тобто харизматичність ідентифікується і як природня якість, і як набута. Лідерство потребує розвитку наявного харизматичного потенціалу. З цього приводу існує відомий афоризм: «Лідерству неможливо навчити, йому можливо лише навчитись». Також необхідно зауважити, що не існує як цілковито хариз-

матичних, так і повністю нехаризматичних лідерів.

Харизматичне лідерство завжди реалізується в певному контексті; його неможливо аналізувати та оцінювати без взаємозв'язку із соціальними групами, на яких воно спрямоване. Адже саме від сприйняття людськими масами ідей та поглядів лідера залежить успішність реалізації його місії. Тому соціальні групи необхідно вважати невід'ємним атрибутом харизматичного лідерства. При цьому П. Друкер зазначав факт встановлення своїх правил успішними лідерами [5]. Варто додати, що харизматичні лідери створюють також власні виключення із загальноприйнятих правил. У зв'язку з цим вважаємо помилковим (а не дискусійним) твердження окремих науковців про те, що «харизма ґрунтується більшою мірою на переконаннях та уявленнях колективу, ніж на особистих вміннях та таланті людини» [12, с. 68]. Очевидно, що в даному випадку має місце перестановки причини і наслідку у висновках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вебер М. Харизматическое господство. *Социс*. 1988. № 5. С. 139–147.
2. Великий тлумачний словник сучасної укр. мови. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
3. Гандопас Р. Харизма лідера. Київ : Моноліт-Bizz, 2018. 296 с.
4. Горбунова К. Харизма как ведущий аспект личности руководителя. *Формула менеджмента*. № 2. 2019. С. 5–12.
5. Друкер П. Ф. Энциклопедия менеджмента. Москва : Вильямс, 2004. 432 с.
6. Друкер П. Эффективный керівник. Київ : Вид. група КМ-БУКС, 2018. 248 с.
7. Итвел Р. Возрождение харизмы? Теория и проблемы операционализации понятий. *Социологические исследования*. 2003. № 3. С. 9–19.
8. Криворучко А. С. Харизма преподавателя как основа его профессионального успеха. *Наук. журнал «Економіка розвитку»*. 2011. № 1 (57). С. 103–105.
9. Мирзоян В. А. Управление и лидерство: сравнительный анализ теорий лидерства. *Вопросы философии*. 2013. № 6. С. 3–15.
10. Романова Н. П. Харизма как экстраординарное свойство лидера: общие представления. *Вестник ЧитГУ*. 2011. № 8. С. 118–124.
11. Сосланд А. Идеология и харизма (Харизматические стратегии). URL: <https://psyfactor.org/sosland.htm>.
12. Федоров В. М., О. В. Михалев. Теоретический конструкт харизмы как базового элемента поведенческой модели трансформационного лидерства в современном менеджменте. *Вестник Сибирского института бизнеса и информационных технологий*. № 2 (30). 2019. С. 66–69.
13. Фрейк Н. В. Политическая харизма: версии и проблемы. *Социологические исследования*. 2014. № 12. С. 3–5.
14. Bass B. M., Bass R. *The Bass Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications*. N. Y. Free Press., 2008. 1536 p.
15. Bass B. M. Current developments in transformational leadership: Research and applicat. *The Psychologist-Manager Journal*. 1999. № 3.1. P. 5–21.
16. Conger J., Kanungo R., Menon S., Mathur P. Measuring charisma: dimensionality and validity of the Conger-Kanungo scale of charismatic leadership. *Canadian journal of administrative sciences*. 1997. Vol. 14. № 3. P. 290–302.
17. Conger J. A. *The charismatic leader Beyond the Mystique of Leader*. New York, 1962. Pp. 18–25.
18. Kendall Diana, Murray Jane Lothian, and Linden Rick. *Sociology in our time*. Toronto, Ontario : Nelson Education, 2017. 645 p.

REFERENCES:

1. Veber M. (1988). Kharizmaticheskoye gospodstvo [Charismatic dominance]. *Sotsis – Socis*, 5, 139–147. (in Russian)
2. Velykyi tumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2003) [Large explanatory dictionary of modern Ukrainian]. Kyiv; Irpin: «Perun», 1440. (in Ukrainian)
3. Handopas R. (2018). Kharizma lidera [Leader's charisma]. Kyiv: Monolit-Bizz, 296.
4. Gorbunova K. (2019). Kharizma kak vedushchiy aspekt lichnosti rukovoditelya [Charisma as a leading aspect of the leader's personality]. *Formula menedzhmenta – Management Formula*, 2, 5–12. (in Russian)
5. Druker P. F. (2004). Entsiklopediya menedzhmenta [Encyclopedia of Management]. Moscow: Willams, 432. (in Russian)
6. Druker P. (2018). Efektyvnyi kerivnyk [Effective leader]. Kyiv: KM-BUKS, 248/ (in Ukrainian)
7. Itvel R. (2003). Vozrozhdeniye kharizmy? Teoriya i problemy operatsionalizatsii ponyatiy [Revival of charisma? Theory and problems of concepts operationalization]. *Sotsiologicheskiye issledovaniya – Sociological studies*, 3, 9–19. (in Russian)
8. Krivoruchko A. S. (2011). Kharizma prepodavatelya kak osnova yego professional'nogo uspekha [Teacher's charisma as the basis of his professional success]. *Ekonomika rozvytku – Economy of development*, 1 (57), 103–105. (in Russian)
9. Mirzoyan V. A. (2013). Upravleniye i liderstvo: sravnitel'nyy analiz teoriy liderstva [Management and Leadership: A Comparative Analysis of Leadership Theories]. *Voprosy filosofii – Questions of Philosophy*, 6, 3–15. (in Russian)
10. Romanova N. P. (2011). Kharizma kak ekstraordinarnoye svoystvo lidera: obshchiye predstavleniya [Charisma as an extraordinary property of a leader: general ideas]. *Vestnik ChitGU – Bulletin of ReadSU*, 8, 118–124. (in Russian)
11. Sosland A. Ideologiya i kharizma (Kharizmaticheskiye strategiyi) [Ideology and charisma (Charismatic strategies)]. URL: <https://psyfactor.org/sosland.htm>. (in Russian)
12. Fedorov V. M., Mikhalyov O. V. (2019). Teoreticheskyy konstrukt kharizmy kak bazovogo elementa povedencheskoy modeli transformatsionnogo liderstva v sovremennom menedzhmente [Theoretical construct of charisma as a basic element of the behavioral model of transformational leadership in modern management]. *Vestnik Sibirskogo instituta biznesa i informatsionnykh tekhnologiy – Bulletin of the Siberian Institute of Business and Information Technologies*, 2 (30), 66–69. (in Russian)
13. Freik N. V. (2014). Politicheskaya kharizma: versii i problemy [Political charisma: versions and problems]. *Sotsiologicheskiye issledovaniya – Sociological studies*, 12, 3–5. (in Russian)
14. Bass B. M., Bass R. (2008). *The Bass Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications*. N. Y. Free Press., 1536. (in English)
15. Bass B.M. (1999). Current developments in transformational leadership: Research and applicat. *The Psychologist-Manager Journal*, 3.1, 5–21. (in English)
16. Conger J., Kanungo R., Menon S., Mathur P. (1997). Measuring charisma: dimensionality and validity of the Conger-Kanungo scale of charismatic leadership. *Canadian journal of administrative sciences*, vol. 14, 3, 290–302. (in English)
17. Conger J. A. (1962). *The charismatic leader Beyond the Mystique of Leader*. New York, 18-25 (in English).
18. Kendall Diana, Murray Jane Lothian, and Linden Rick (2017). *Sociology in our time*. Toronto, Ontario: Nelson Education, 645. (in English)